

Polish aid

Solidarity Fund PL

HELSINKI ASSOCIATION
for human rights

«ՀԵԼՍԻՆԿՅԱՆ ԱՍՈՑԻԱՑԻԱ» ԻՐԱՎԱՊԱՇՏՊԱՆ ՀԿ

Չ Ե Կ ՈՒ Յ Ց

ԴԱՏԱԿԱՆ ՄՇՏԱԴԻՏԱՐԿՄԱՆ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԻ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

(2023 թ. ապրիլ - հունիս)

Երևան, 2023

Բովանդակության ցանկ

Գործադիր ամփոփագիր.....	3
Երախտիքի խոսք.....	4
Կազմակերպության մասին.....	6
Քաղաքական ֆոնը.....	7
Մարդու իրավունքերի և արդար դատաքննության համատեքստը.....	8
Դատական մշտադիտարկման բովանդակությունը.....	10
Ընդհանուր բացահայտված խնդիրներ.....	11
Առաջարկություններ.....	12
Ամփոփում.....	14

Գործադիր ամփոփագիր

2023 թվականի ապրիլի 1-ից հուլիսի 31-ն ընկած ժամանակահատվածում իրականացվեց «*Ղեկի թափանցիկ դատական համակարգ և մարդու իրավունքների հարգանք. բազմապատկելով ազդեցությունը Սյունիքի մարզում*» ուսուցողական ծրագիրը, որում ընդգրկված էին ՀՀ մայրաքաղաք Երևանի, Սյունիքի (Կապան և Գորիս քաղաքներ), Շիրակի (քաղաք Գյումրի) և Լոռու (քաղաք Վանաձոր) մարզերի 125 երիտասարդներ:

Ծրագրի նպատակն էր դատական վարույթների նկատմամբ քաղաքացիական վերահսկողության միջոցով աջակցել դատաիրավական բարեփոխումներին և հասնել հետևյալ խնդիրների լուծմանը.

- ամրապնդել նախկինում ձեռք բերված դրական արդյունքները Երևանում, Շիրակի և Լոռու մարզերում դատական մշտադիտարկման, կարողությունների զարգացման և հանրային քննարկումների միջոցով,
- ապահովել հիմնարար իրավունքների, հատկապես արդար դատաքննության իրավունքի նկատմամբ հարգանքը,
- բարձրացնել երիտասարդների իրազեկությունը մարդու իրավունքների և դատարանների գործունեության վերաբերյալ,
- ընդլայնել ծրագրի արդյունքների աշխարհագրական ընդգրկումը՝ Սյունիքի մարզում ծրագրի փորձնական իրականացման միջոցով,
- խրախուսել համագործակցությունը քաղաքացիական հասարակության և դատական համակարգի միջև:

Մարդու իրավունքների և դատական մշտադիտարկման վերաբերյալ ուսուցողական դասընթացի արդյունքում ձևավորվել են մշտադիտարկողների հինգ խմբեր, որոնցում ընդգրկված 125 մասնակիցներից 108-ը հետագայում ներգրավվել են դատական մշտադիտարկման մեջ՝ իրականացնելով 499 քրեական գործերով 798 նիստերի դիտարկում վերոնշյալ քաղաքներում գործող թվով 5 առաջին աստյանի ընդհանուր իրավասության ընդհանուր դատարաններում:

Ծրագիրը հնարավորություն է տվել գնահատելու նաև մարդու իրավունքների ոլորտում ՀՀ-ի ստանձնած պարտավորությունների և ՀՀ օրենսդրության համապատասխանությունը՝ *դատական մշտադիտարկման պարզեցված ձևաթղթի* միջոցով: Երիտասարդ մշտադիտարկողները այն լրացնում էին դատական նիստերի ընթացքում՝ կազմելով ճշմարտությունն արտացոլող անաչառ և մանրամասն արձանագրություններ:

Սույն զեկույցը ներկայացնում է նշյալ գործունեության արդյունքում խմբերի գրանցած որոշ համակարգային խնդիրներ, առաջարկում լուծումներ: Ավելին, այն կարող է հիմք հանդիսանալ 2022-2023 թվականների դատական համակարգի տեղեկատվության հասանելիության համեմատական վերլուծության համար՝ հիմնվելով 2021-2022 թվականների գնահատումների վրա¹:

¹ Տե՛ս Հելսինկյան ասոցիացիա, Զեկույց դատական համակարգի գործունեության վերաբերյալ. տեղեկատվության հասանելիության համեմատական վերլուծություն. 2021-2022 թթ., հրատարակված 2022 թ.-ի հուլիսի 27-ին, <https://rb.gy/vxi2u> :

Ձեկույցի նպատակն է արտացոլել դատական մշտադիտարկման գործընթացում ներգրավված 14-ից 28 տարեկան երիտասարդների գնահատականները և կարծիքները, ինչպես նաև նրանց ձգտումը՝ ակտիվորեն մասնակցելու իրենց պետության և մասնավորապես արդարադատության համակարգի կայացմանը:

Այսպիսով, այն կազմվել է՝ հիմնվելով ծրագրին մասնակցած երիտասարդների ձեռք բերած տեղեկությունների և նրանց առաջարկների վրա:

Երախտիքի խոսք

Ծրագիրն իրականացվել է «Հելսինկյան ասոցիացիա» իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպության կողմից², **Լեհաստանի Հանրապետության Արտաքին գործերի նախարարության**³ աջակցությամբ և **Լեհաստանի Հանրապետության Համերաշխություն հիմնադրամի**⁴ հետ համագործակցությամբ:

Ձևավորված համագործակցության շրջանակներում **ՀՀ Դատական դեպարտամենտը**⁵ կազմակերպությանը շնորհել է պաշտոնական թույլտվություն, համաձայն որի՝ մասնակիցներին (հատկապես մինչև 16 տարեկան)⁶ հնարավորություն է տրվել ազատորեն մուտք գործելու դատական նիստերի դահլիճ՝ հրապարակային դատավարություններ դիտարկելու նպատակով: Այդ թույլտվությունը կարևոր նշանակություն ունեցավ ծրագրի հաջող իրականացման համար:

Մեր շնորհակալությունն ենք հայտնում նաև **ՀՀ Կրթության, գիտության, մշակույթի և սպորտի նախարարությանը**⁷ և **Կրթության զարգացման և նորարարությունների ազգային կենտրոնին** (ԿԶՆԱԿ)⁸ աջակցության, մասնավորապես մարդու իրավունքների ուսուցողական դասընթացի թեմատիկ ծրագրի վերաբերյալ դրական փորձագիտական եզրակացության համար: Կարծիքն ընդգծում է, որ ծրագիրը կոչված է զարգացնելու ավագ դպրոցների սովորողների հետաքրքրությունները մարդու իրավունքների և արդար դատաքննության խնդիրների վերաբերյալ վերապատրաստման դասընթացի և դատական մշտադիտարկումների միջոցով, նաև նպատակ ունի նպաստելու մասնակիցների շրջանում քաղաքացիական ակտիվ դիրքորոշման ձևավորմանը: Բացի սրանից՝ կարծիքում առանձնակի կարևորվում է ԵԽ-ի հրատարակած *«Կողմնացույց» մարդու իրավունքների երիտասարդական կրթության ձեռնարկի* հայերեն տարբերակի գործածությունը, «որն իր տեղեկատվական ծավալով և մեթոդաբանական արդիականությամբ ոչ միայն կարող է նպաստել կազմակերպվող դասընթացի որակի ապահովմանը, այլև դառնալ մարդու իրավունքները դասավանդող ուսուցչի մշտական ուղեկիցը»: Նշենք, որ այս համապարփակ ռեսուրսն օգտագործում է դասավանդման ժամանակակից մեթոդներ, ըստ այդմ, կարող է նպաստել վերապատրաստման դասընթացների արդյունավետությանը: Ծրագիրը մասնակիցներին հնարավորություն ընձեռեց ուսուցման ինտերակտիվ մեթոդների միջոցով

² <https://hahr.am/>; <https://humanrightstv.am/>

³ <https://www.gov.pl/web/diplomacy>

⁴ <https://solidarityfund.pl/>

⁵ <https://www.spjur.am/en/companies/judicial-department-of-the-republic-of-armenia/71501>

⁶ 16 և բարձր տարիքի ՀՀ քաղաքացիները կարող են առանց որևէ խոչընդոտի մասնակցել դրնբաց դատավարություններին: Դատարան և նիստերի դահլիճ մուտք գործելու համար նրանք պետք է ներկայացնեն անձը հաստատող փաստաթուղթ:

⁷ <https://escs.am/en>

⁸ <https://kznakhimnadram.blogspot.com/>

ներգրավվելու կարևոր թեմաների քննարկումներում: Ավելին, դատական մշտադիտարկմանը մասնակցելը հնարավորություն է տալիս մասնակիցներին տարբեր առիթներով արտահայտելու իրենց տեսակետները մարդու իրավունքների առկա խնդիրների վերաբերյալ:

Առանձնապես կարևորում ենք մարդու իրավունքների և դատական մշտադիտարկման կարողությունների զարգացման հայեցակարգը ՀՀ Սյունիքի մարզ փոխադրելը: Այն համահունչ է Եվրոպական միության և բազմաթիվ կարևոր շահագրգիռ կառույցների կողմից իրականացվող **«Դիմակայուն Սյունիք թիմ Եվրոպա» համատեղ նախաձեռնության**⁹ առաջնահերթություններին, որի շրջանակում էլ իրականացվել է ծրագիրը:

Ծրագիրն ամփոփվեց վերոնշյալ քաղաքների ընդհանուր իրավասության դատարանների դատավորների հետ փորձի փոխանակման հանդիպումներով: Մեր շնորհակալությունն ենք հայտնում մասնակից դատավորներին, որոնք, չնայած խիստ ծանրաբեռնված աշխատանքային ժամանակացույցին, սիրով համաձայնեցին հանդիպել խմբերին, ներկայացրին իրենց փորձը, պատմեցին հետաքրքիր դեպքեր, պատասխանեցին արձանագրված խնդիրների շուրջ երիտասարդներին հուզող հարցերին: Հանդիպումներն իրականություն դարձան նաև դատարանների նախագահների աջակցությամբ: Նրանցից ոմանք անձամբ էին ներկա հանդիպումներին:

Նախաձեռնության շրջանակում կազմակերպությունը սերտորեն համագործակցել է ՀՀ Սյունիքի մարզպետարանի¹⁰ հետ՝ հատկապես ի դեմս Կրթության, մշակույթի և սպորտի վարչության, որի աջակցությունն ու մասնակցությունը ծրագրին անգնահատելի են:

Լեհաստանի Համերաշխություն հիմնադրամի աջակցությամբ և մասնակցությամբ հուլիս ամսին փորձի փոխանակման նպատակով կազմակերպության թիմը հանդիպեց **«Դատարանների հսկողություն Լեհաստան» հիմնադրամի** (Court Watch Poland)¹¹ ներկայացուցիչների հետ: Հանդիպման ընթացքում երկու կազմակերպությունները ներկայացրին իրենց գործունեության հիմնական ուղղություններն ու մշտադիտարկման մեթոդները, ինչն օգնեց գտնելու հետագա համագործակցության և համատեղ ծրագրերի ընդհանուր եզրեր: Հանդիպումը ներառում էր մարտահրավերների հաղթահարման, լուծումներ առաջարկելու և միմյանց ոգեշնչելու քննարկումներ:

Եվ վերջապես, մեր շնորհակալությունը երիտասարդ դատական մշտադիտարկողներին, որոնք ջանք ու եռանդ չխնայեցին և ակտիվորեն մասնակցեցին ծրագրին: Նրանց աշխատանքի արդյունքում է այս զեկույցն այսօր իրականություն դարձել:

Արդյունավետության բարձրացման համար հատկապես կարևորվեցին երիտասարդներին ուղղված նախաձեռնությունները, ծրագրի շրջանակների ընդլայնումը՝ այլ մարզերի ընդգրկմամբ: Առաջարկվեցին կիրառել դատական գործերի մշտադիտարկման, զեկույցների կազմման, առցանց դիտորդության, վերապատրաստման և համագործակցության համար նորարարական առցանց հարթակներ: Կարևորվեցին տարբեր մարզերի երիտասարդական խմբերի միջև փորձի փոխանակման հանդիպումները, առցանց ֆորումների ու համագործակցության միջավայրերի հարթակների ձևավորումը, քննարկվեցին մշտադիտարկման արդյունքները հավաքելու, վերլուծելու և ազդեցիկ

⁹ <https://eu4armenia.eu/team-europe-initiative/>

¹⁰ <http://syunik.mtad.am/structure/>

¹¹ <https://courtwatch.pl/en/>

զեկույցներ կազմելու մեթոդները սահմանափակ մարդկային և ֆինանսական ռեսուրսների պայմաններում:

Կազմակերպության մասին

«Հելսինկյան ասոցիացիա» իրավապաշտպան հասարակական կազմակերպությունը¹² հիմնադրվել է 1997 թվականին, գրանցված է ՀՀ Արդարադատության նախարարությունում: Կազմակերպության սկզբնական նպատակն էր պահպանել 1975 թվականի Հելսինկյան համաձայնագրի սկզբունքները: Ժամանակի ընթացքում այն առավել ընդլայնեց իր առաքելությունը՝ ներգրավվելով մարդու իրավունքների խախտումների դեմ պայքարում և հիմնարար իրավունքների, մասնավորապես խոսքի, միավորման, խաղաղ հավաքների, արդար դատաքննության և այլ իրավունքների պաշտպանության մեջ:

Առաջնորդվելով բոլոր մարդկանց իրավունքները հարգող արդար Հայաստանի տեսլականով՝ կազմակերպությունը հետապնդում է հետևյալ հիմնական նպատակները.

- պետական կառույցներում թափանցիկության և հաշվետվողականության նպաստում մարդու իրավունքների հետևողական մշտադիտարկումների, հաշվետվությունների և որոշումների կայացման մեջ քաղաքացիական ներգրավվածության խրախուսման միջոցով,
- հայ հասարակության մեջ իրավական գիտակցության և ըմբռնման զարգացում կրթության և իրազեկման միջոցով,
- իրավական օգնության, ներառյալ ներկայացուցչության, խորհրդատվության և ռազմավարական դատավարության միջոցով խախտված իրավունքների և ազատությունների գործնական պաշտպանություն,
- մարդու իրավունքների միջազգային պարտավորություններին Հայաստանի հավատարմության ջատագովում, դրանց իրականացման վերահսկում և այլն:

Ծրագիրը խիստ համահունչ է հիշյալ նպատակներին և աջակցում է դրանց իրագործմանը: Փաստացի այն մեկնարկել է 2019 թվականից, երբ կազմակերպությունը Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամի (որպես ղեկավար կազմակերպություն) և գործընկեր «Իրավունքի ուժ» ՀԿ-ի հետ համատեղ իրականացրեց ԱՄՆ Ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և աշխատանքի բյուրոյի կողմից աջակցվող «Համագործակցություն հանուն արդարադատության ոլորտում բարեփոխումների» ծրագիրը (2019-2022 թթ.): Հիմնական նպատակներից մեկը երիտասարդների կարողությունների զարգացումն էր դատական մշտադիտարկման և բարեփոխումների առաջընթացի վերահսկողության ոլորտներում, որն իրականացվեց ՀՀ բոլոր մարզերում կարողությունների զարգացման դասընթացների շարքի և դատական մշտադիտարկման միջոցառումների միջոցով:

Արդյունքում դատական համակարգի, դրա խնդիրների և գործառույթների վերաբերյալ հասարակության գիտելիքները և իրազեկվածությունը նկատելիորեն աճեցին ուղեկցվելով իրավական փորձագիտության նկատմամբ մեծ հարգանքով: Այս զարգացումը հետագայում նպաստեց համակարգի ներսում առկա մարտահրավերների և խնդիրների գոյության ինչպես օբյեկտիվ, այնպես էլ սուբյեկտիվ գործոնների ընկալմանը: Ավելին, ծրագիրը նպաստեց դատաիրավական բարեփոխումների ոլորտում կայուն համագործակցության զարգացմանը

¹² <https://hahr.am/>; <https://hrtv.am/>

կառավարության և քաղաքացիական հասարակության միջև, ինչպես նաև քաղաքացիական հասարակության իրավական բարեփոխումների մասնագետների նոր խմբի ձևավորմանը:

Ծրագրի հաջող իրականացումը ծնեց նոր գաղափարներ, որոնք իրականացվեցին Լեհաստանի Համերաշխության հիմնադրամի հետ հետագա համատեղ նախաձեռնություններում: Խոսքը «*Իրավական ռոբոտում վերապատրաստված երիտասարդ քաղաքացիները որպես անկախ և թափանցիկ դատական համակարգի երաշխավորներ*» (2021 թ.), «*Հայաստանում անկախ և թափանցիկ դատական համակարգ ունենալու ճանապարհին*» (2022 թ.) և «*Դեպի թափանցիկ դատական համակարգ և մարդու իրավունքների հարգանք. բազմապատկելով ազդեցությունը Մյունխի մարզում*» (2023 թ.) ուսուցողական ծրագրերի մասին է: Այս ջանքերին է նպաստում նաև «*Երիտասարդները հանուն հիմնարար իրավունքների ճանաչման և հարգանքի*» ուսուցողական ծրագիրը (2022-2023 թթ.):

Այս ծրագրերը միասին զգալիորեն նպաստեցին Հայաստանում մշտադիտարկման մշակույթի առավել լայն տարածմանն ու զարգացմանը՝ ծառայելով որպես հանրային վերահսկողության արժեքավոր և արդյունավետ գործիք:

Քաղաքական ֆոնը

Հայաստանի Հանրապետությունը հայտնվել է Լեռնային Ղարաբաղի չլուծված հակամարտությունից բխող քաղաքական լարվածության և անապահովության իրավիճակում:

Եվրոպայի խորհրդի հակակոռուպցիոն մարմինը՝ GRECO-ն, հրապարակել է Հայաստանի վերաբերյալ գնահատման չորրորդ փուլի երկրորդ միջանկյալ զեկույցը, որն անդրադառնում է կոռուպցիայի կանխարգելմանը պատգամավորների, դատավորների և դատախազների շրջանում: Զեկույցն ընդունվել է GRECO-ի 93-րդ լիագումար նիստի ժամանակ (2023 թ.-ի մարտի 20-24): Այն առաջարկում է մեծացնել օրենսդրական գործընթացի թափանցիկությունը՝ ապահովելով օրենքների նախագծերի հանրային քննարկումները, նախագծերի և փոփոխությունների ժամանակին հրապարակումը և հանձնաժողովների գործունեության բարեփոխումների հանրայնացումը¹³:

ՀՀ Բարձրագույն դատական խորհրդի (ԲԴԽ) որոշմամբ՝ մի շարք դատավորներ հեռացվել են դատական համակարգից տարբեր պատճառաբանություններով՝ էական կարգապահական խախտմամբ: Մի դեպքում հիմք է հանդիսացել արդարադատությանը խոչընդոտելու հողվածով դատավորի դեմ հարուցված քրեական գործը, մյուս դեպքում՝ դատական իշխանության վարկաբեկումը, դատարանի անկախության ու անաչառության վտանգվելը, դատական ակտերի՝ կասկածի տակ դրվելը:

Պաշտոնանկ արված դատավորները գանգատներ են ներկայացրել Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարան (ՄԻԵԴ): Եվրոպական դատարանը որոշել է առաջնահերթություն կիրառել լիագորությունները դադարեցված դատավորի գանգատները քննելու հարցով և դրանք քննել մեկ վարույթում:

¹³ <https://www.coe.int/en/web/greco/-/armenia-publication-of-the-second-interim-compliance-report-of-4th-evaluation-round>

«Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագծով¹⁴ առաջարկվում է դատավորների կարգապահական հարցերով զբաղվող Բարձրագույն դատական խորհրդի չորս անդամից բաղկացած կազմ, այդ թվում՝ երկու անդամ՝ ընտրված դատավորների և մյուս երկուսը՝ Ազգային ժողովի կողմից: Դատավորին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հարցի մասին որոշման դեմ բերված բողոքի քննությունն իրականացնելու է Բարձրագույն դատական խորհուրդը՝ տվյալ կարգապահական վարույթով դատավորին կարգապահական պատասխանատվության ենթարկելու հարցի քննության կազմում չընդգրկած անդամների կազմով: Բողոքարկման երկամսյա ժամկետը թույլ է տալիս չեղարկել, աշխատանքից հեռացնել, փոխել կարգապահական տույժերը կամ որոշումները թողնել անփոփոխ:

Հարկ է նաև նշել, որ դատավորների հաճախակի հեռացումներն ավելի են սրել դատարանների գերձանրաբեռնվածության հարցը և ոչ թե լուծել այն, քանի որ, ի թիվս այլ խնդիրների, նորանշանակ դատավորները հիմնականում ստիպված են գործերը վերսկսել սկզբից:

Մարդու իրավունքների և արդար դատաքննության համատեքստը

Մարդու իրավունքների հիմնարար սկզբունքներն ամրագրված են գերագույն օրենքով՝ ՀՀ Սահմանադրությամբ, ըստ որի՝ Հայաստանի Հանրապետությունն ինքնիշխան, ժողովրդավարական, սոցիալական, իրավական պետություն է¹⁵, մարդը բարձրագույն արժեք է, և վերջինիս անօտարելի արժանապատվությունն իր իրավունքների և ազատությունների անքակտելի հիմքն է¹⁶: Այդ իրավունքների և ազատությունների հարգումն ու պաշտպանությունը հանրային իշխանության պարտականությունն է, որը սահմանափակված է այս սկզբունքներով որպես անմիջականորեն գործող իրավունք¹⁷:

Ավելին, յուրաքանչյուր ոք ունի իր իրավունքների և ազատությունների արդյունավետ դատական պաշտպանության իրավունք, և, ՀՀ միջազգային պայմանագրերին համապատասխան, ունի իր իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության խնդրով մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության միջազգային մարմիններ դիմելու իրավունք¹⁸: Յուրաքանչյուր ոք ունի նաև անկախ և անաչառ դատարանի կողմից իր գործի արդարացի, հրապարակային և ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունք: Սահմանադրությունն անդրադառնում է ողջամիտ ժամկետներում արդար և հրապարակային դատաքննության իրավունքին, որն իրականացվում է անկախ և անաչառ դատարանի կողմից, նշելով, որ հատուկ հանգամանքներում և օրենքով սահմանված կարգով դատական վարույթները կամ դրանց հատվածները կարող են տեղի ունենալ փակ դռների հետևում. սա արվում է դատարանի որոշման հիման վրա՝ նպատակ ունենալով պաշտպանելու մասնակիցների գաղտնիությունը, անչափահասների շահերը, արդարադատության շահերը, ինչպես նաև պետական անվտանգությունը, հասարակական

¹⁴ ՀՀ սահմանադրական օրենքը «Հայաստանի Հանրապետության դատական օրենսգիրք» սահմանադրական օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին, <https://www.e-draft.am/projects/4643/about>

¹⁵ ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 1, <https://www.arlis.am/documentview.aspx?docID=102510>

¹⁶ Նույն տեղում, հոդված 2:

¹⁷ Նույն տեղում, հոդված 3:

¹⁸ Նույն տեղում, հոդված 61:

կարգը կամ բարոյականությունը¹⁹:

ԱՄՆ Պետքարտուղարության Մարդու իրավունքների 2022 թվականի զեկույցն ընդգծում է, որ թեև Սահմանադրությամբ և օրենքներով սահմանվում է արդար և հրապարակային դատաքննության իրավունք, սակայն դատական համակարգը չի ապահովել այս իրավունքի իրացումը²⁰:

2021 թվականի մարտի 1-ից ուժի մեջ մտավ Եվրամիություն-Հայաստան Համապարփակ և ընդլայնված գործընկերության համաձայնագիրը (CEPA): Այն այժմ վավերացվել է Հայաստանի Հանրապետության, ԵՄ անդամ բոլոր երկրների և Եվրախորհրդարանի կողմից: Համաձայնագիրը կարևոր հիմք է ԵՄ-Հայաստան հարաբերությունների համար: Այն ապահովում է միասին աշխատելու ինստիտուցիոնալ շրջանակը լայն ընդգրկում ունեցող ոլորտներում՝ ժողովրդավարություն, իրավունքի գերակայություն, մարդու իրավունքների ամրապնդում և օրենսդրության բարելավում:

2023 թվականի մայիսի ԵՄ-Հայաստան գործընկերության խորհրդի նիստը վերահաստատեց, որ ժողովրդավարությունը, լավ կառավարումը, օրենքի գերակայությունը, կոռուպցիայի դեմ պայքարը, մարդու իրավունքները և գենդերային հավասարությունը մնում են Արևելյան գործընկերության քաղաքականության հիմնաքարը: Մայիսին ԱՄՆ պետքարտուղար Էնթոնի Բլինքենի և ՀՀ Արտաքին գործերի նախարարի միջև հայ-ամերիկյան ռազմավարական երկխոսությունը, ի թիվս այլոց, ներառում էր նաև մարդու իրավունքների ու արդարադատության ոլորտի բարեփոխումներին աջակցող ծրագրերի քննարկում²¹:

Արդար դատաքննության՝ որպես հիմնարար իրավունքի կարևորությունը պետք է դիտարկել որպես արդարադատության և անհատի իրավունքների պաշտպանության անկյունաքար: Դա ենթադրում է, որ դատական գործընթացներում յուրաքանչյուր ոք պետք է ունենա արդար և անաչառ դատաքննության իրավունք: Ըստ վիճակագրության՝ 2020 թվականին Հայաստանում 100 հազար բնակչին բաժին է ընկել 8 դատավոր, մինչդեռ Եվրոպայի խորհրդի երկրներում այս թիվը կրկնակի է: 2020 թվականին Երևանի ընդհանուր իրավասության դատարան է ներկայացվել շուրջ 37 հազար քաղաքացիական գործ, հաջորդ տարի այս թիվը կրկնապատկվել է: 2022 թ.-ի դեկտեմբերի դրությամբ գործերի թիվը հաստում է 65 հազարը, իսկ դրանք քննած կամ քննող դատավորների թիվն ընդամենը 35-ն է: Այսինքն՝ մեկ դատավորին միջինը բաժին է ընկնում շուրջ երկու հազար քաղաքացիական գործ, և դատավորի ծանրաբեռնվածությունը թույլատրելից ավել է երեք անգամ:

Վիճակագրության մեջ նշված իրավիճակը վերաբերում է նաև քրեական գործերին՝ մատնանշելով Հայաստանի իրավական համակարգում գործերի ծանրաբեռնվածության և, դրանով պայմանավորված, դատական համակարգի արդյունավետության ընդհանուր խնդիրը: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի նախագահ Միոֆրա Օ'Լիրին այս տարվա սկզբին հրապարակել է դատարանի 2022 թվականի գործունեության մասին զեկույց՝ ներկայացնելով Եվրոպայի խորհրդի անդամ երկրներին, այդ թվում նաև Հայաստանին

¹⁹ ՀՀ Սահմանադրություն, հոդված 63:

²⁰ Ժողովրդավարության, մարդու իրավունքների և աշխատանքի բյուրո, Մարդու իրավունքների 2022 թվականի զեկույց, Հայաստան, «Դատաքննություն» բաժին, հրապարակվել է 2023 թ.-ի մարտի 20-ին, <https://am.usembassy.gov/hy/25758/>:

²¹ Զիմական միջազգային դերակատարներ, Զամաշխարհային զեկույց 2023, Հյուսիսային ռայթս Ուոչ (Human Rights Watch), <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/armenia>:

վերաբերող նախորդ տարվա վիճակագրությունը: Ըստ զեկույցի՝ Հայաստանում ավելի հաճախ խախտվել են անձի ազատության, անվտանգության և անմարդկային ու արժանապատվությունը նվաստացնող վերաբերմունքից պաշտպանված լինելու իրավունքները: Նախորդ տարի Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը Հայաստանի դեմ քննած 31 դիմումների վերաբերյալ կայացրել է 21 վճիռ, փոխհատուցումների ընդհանուր գումարային արժեքը զեկույցում նշված չէ²²:

Դատական մշտադիտարկման բովանդակությունը

Դատական մշտադիտարկումը ծառայում էր երկակի նպատակի, որը ներառում էր ն՛ երիտասարդների մասնակցությունը, և՛ օրենքի կիրարկման ու մարդու հիմնարար իրավունքների, մասնավորապես արդար և հրապարակային դատաքննության իրավունքի գնահատումը: Անկախ իրավական համակարգերի փոփոխություններից՝ մարդու իրավունքների միջազգային շրջանակում համընդհանուր նորմերի պահպանումն էական է: Հայաստանը՝ որպես պետություն, պատասխանատու է արդար դատավարությունների և, ըստ անհրաժեշտության, նաև դրանց հանրային հասանելիության ապահովման համար:

Ծրագրի ընթացքում երիտասարդ դատական մշտադիտարկողները հնարավորություն ունեցան ականատես լինելու դատական գործընթացներին, ապացույցների ներկայացմանը, վկաների ցուցմունքներին, դատավճիռների հրապարակմանը և այլն:

Դատական մշտադիտարկումն ավելին է, քան միայն արդար դատաքննությունների պահպանման վերահսկողություն: Դատական գործընթացներին հետևելը մասնակիցներին օգնում է պատկերացում կազմելու, թե ինչպես է գործում համակարգն ընդհանրապես, իսկ կազմակերպությունն այն կիրառում է նաև որպես տեղեկատվության հավաքման միջոց, որն օգնում է գնահատելու արդարադատության համակարգի արդյունավետությունը և առաջարկելու ոլորտի բարելավման ուղղություններ՝ էմպիրիկ տվյալների հիման վրա: Այնուամենայնիվ, կարճաժամկետ ծրագրերը միշտ չէ, որ թույլ են տալիս հետևել դատական գործերի վարույթներին առաջին դատական նիստից մինչև դատավճռի հրապարակում, սակայն եթե որևէ գործ գրավում է մշտադիտարկողի հետաքրքրությունը, մենք ջատագովում ենք շարունակել մշտադիտարկումը նույնիսկ ծրագրերի պաշտոնական ավարտից հետո:

Կազմակերպությունն իրականացնում է երիտասարդների վերապատրաստումներ դատական մշտադիտարկման զանազան կարևոր ոլորտների վերաբերյալ հետևյալ հիմնական նպատակներով:

1. Էմպիրիկ (պրակտիկայի, փորձի և փաստերի դիտարկման վրա հիմնված) մշտադիտարկում

Դատավարությունները դիտարկվում են, որպեսզի հավաքվեն փաստեր ՀՀ արդարադատության համակարգի համապարփակ վերլուծության, բարեփոխումների ջանքերին աջակցելու և կոնկրետ գործերի կամ ընթացակարգերի վերաբերյալ մտահոգությունները բարձրաձայնելու նպատակով:

²² Հելսինկյան ասոցիացիա, Արդար դատաքննության իրավունքը՝ որպես մարդու հիմնարար իրավունք, հոդված, <https://rb.gy/vxi2u>:

2. Ինստիտուցիոնալ ձևաչափեր

Դատավարությունների մշտադիտարկումը ներառում է հետևյալ տարբեր ձևաչափերը.

- **արտահերթ (ad hoc) մշտադիտարկում**, որի նպատակն է սնեովել մեկ կոնկրետ գործի կամ դրա հարակից գործերի վրա,
- **թեմատիկ մշտադիտարկում**, որը կենտրոնանում է կոնկրետ դասի գործերի կամ դատական պրակտիկաների համընդհանուր հատկանիշների վրա,
- **համակարգային մշտադիտարկում**, որն ընդգրկում է ինչպես դատական նիստերի դահլիճի դիտարկումը, այնպես էլ արդարադատության ողջ համակարգի ավելի լայն գնահատումը:

3. Դատական մշտադիտարկման սկզբունքները

- **Անաչառություն:** Մշտադիտարկողները պետք է դրսևորեն անաչառություն և անկողմնակալություն:
- **Զմիջամտություն:** Մշտադիտարկողները չպետք է որևէ կերպ միջամտեն դատական գործերի վարույթներին:
- **Իրազեկ մշտադիտարկում:** Մշտադիտարկողները պետք է խորությամբ պատկերացնեն իրավական գործընթացները:
- **Կառուցողական ներգրավվածություն:** Պետության իշխանության հետ փոխգործակցությունը պետք է կառուցողական լինի:

4. Մշտադիտարկողների վարքը: Մշտադիտարկողները պետք է ցուցաբերեն անթերի պրոֆեսիոնալիզմ, խոհեմություն և փորձառություն: Անաչառության պահպանումն ու դրսևորումը կարևոր են: Խստորեն խորհուրդ է տրվում խուսափել ընթացիկ վարույթների վերաբերյալ հրապարակային մեկնաբանություններից:

5. Հաշվետվություն և առաջարկություններ: Դատական մշտադիտարկման վերաբերյալ հաշվետվությունը ռազմավարական կարևորություն ունի: Այն նպատակաուղղված է արդյունքների ներկայացմանը և բարեփոխումներին ուղղված առաջարկությունների մշակմանը: Այս մեխանիզմը շահագրգիռ կողմերի հետ երկխոսության հիմքն է և նպաստում է դատական համակարգի փոխակերպմանը:

Բացահայտված ընդհանուր խնդիրներ

Մշտադիտարկման խմբերը դիտարկել են մի շարք քրեական գործեր, որոնք ընդգրկում են զանազան կարևոր թեմաներ, այդ թվում՝ սպանություն, գողություն, թմրամիջոցների ձեռքբերում կամ վաճառք, ընտանեկան բռնություն, հարբած վիճակում կամ առանց վկայականի ավտոմեքենայի վարում, խախտումներ ՀՀ զինված ուժերում, քաղաքական ենթատեքստ ունեցող գործեր, քաղաքական գործչի նկատմամբ մահափորձ, թրաֆիկինգ և այլն: Գործերն ընտրելիս խստիվ հաշվի են առնվել գործերի թեմատիկ զգայունությունը և մասնակիցների տարիքային համապատասխանությունը:

Մշտադիտարկման գործընթացի ժամանակ դրանում ներգրավված երիտասարդներին խորապես տպավորել են իրենց դիտարկած նիստերը վարող դատավորների՝ հատկապես կին դատավորների պրոֆեսիոնալիզմը, նիստը վարելու փորձը և ձեռնհասությունը: Նրանք հիացած են դատավորների աշխատելաճով, վարքագծով և նույնիսկ դժվարին

իրավիճակներում իրավիճակը վերահսկելու կարողությամբ:

Այդ դատավորներից շատերը մանրակրկիտ հետևել են քրեական դատավարության օրենքի տառին, և նրանց դատական նիստերը նմանվել են օրինակելի դասի, որ կվարեր հմուտ և կայացած մանկավարժը: Այս մասին նշվել է նաև դատավորների հետ փորձի փոխանակման հանդիպումների ժամանակ:

Երևան, Գյումրի, Վանաձոր, Կապան և Գորիս քաղաքներում գտնվող առաջին աստիճանի ընդհանուր իրավասության դատարաններում իրականացված մշտադիտարկման արդյունքում բացահայտվել են տարբեր համակարգային խնդիրներ, որոնք ներկայացվում են ստորև՝ ընդհանրացված կերպով:

1. Դատական նիստերը մեկնարկել են ուշացմամբ:

2. Որոշ դեպքերում գործով կողմերը ներկա են եղել նիստերի դահլիճում, սակայն դատավորը դատական նիստերի դահլիճ է ներկայացել բավական ուշացմամբ:

3. Շատ դեպքերում նախագահող դատավորները ուշացման վերաբերյալ բացատրություն չեն տվել:

4. Դատավորները հաճախ չեն հայտարարել հաջորդ դատական նիստի օրն ու ժամը, ինչը կարող է հանգեցնել ժամանակացույցի անորոշությունների:

5. Չնայած փակ դատավարություններին, նիստերի դահլիճներում խոսակցությունները լսելի են եղել դահլիճից դուրս՝ միջանցքում:

6. Ապակե միջնորմով դատական նիստերի դահլիճում (Երևան քաղաքի Շենգավիթի նստավայր) դատավարությունների ընթացքում կողմերի ելույթները դժվար լսելի են եղել:

7. Ստացված տեղեկությունների համաձայն՝ ուղեկցող գումարտակի մեքենաներով ամբաստանյալներին տեղափոխելու ուշացումները հանգեցրել են նրան, որ լսումները հետաձգվել են, կամ ամբաստանյալներին ընդհանրապես չեն բերել դատարան, ինչը հանգեցրել է նոր հետաձգումների:

8. Արձանագրվել են «ԴատաԼեքս» տեղեկատվական համակարգում դատական գործերի վերաբերյալ հազվադեպ թարմացման դեպքեր կամ որոշ դեպքերում դրանց մասին տեղեկատվության իսպառ բացակայություն:

9. Ամեն անգամ պահանջվող «ԴատաԼեքս» տեղեկատվական համակարգի մուտքի կողի ներդրումը առաջացնում է որոշակի անհարմարություններ, դժվարություններ և պահանջում լրացուցիչ ժամանակ:

10. Արձանագրվել է դատական լսումների ընթացքում տեսաձայնագրությունների և այլ անհրաժեշտ ապացույցների հետազոտման համար համապատասխան տեխնիկական միջոցների բացակայություն:

11. Բացահայտվել են ողջամիտ ժամկետում գործի քննության իրավունքի խախտման դեպքեր:

12. Դատավճռի հրապարակման հայտարարված ժամը չի պահպանվել:

Առաջարկություններ

1. Ձեռնարկել միջոցներ՝ ապահովելու դատական նիստերի՝ նախատեսված ժամերին սկսելը:

2. Սահմանել դատավորների ճշտապահության հստակ կանոններ և վստահեցնել, որ նրանք պատասխանատվության կենթարկվեն անհիմն ուշացումների համար:

3. Ներդնել ուշացումների մասին պարտադիր ծանուցման և բոլոր համապատասխան

կողմերին բացատրություններ տալու համակարգ:

4. Կիրառել բոլոր կողմերին և մասնակիցներին առաջիկա դատական նիստի օրը և ժամը հայտնելու պարտադիր պահանջը, եթե օբյեկտիվ հանգամանքները չեն խանգարում հաջորդ նիստն այդ պահին նշանակելուն:

5. Վստահանալ, որ հաջորդ նիստի նշանակման մասին օրվա, ժամի և վայրի վերաբերյալ տեղեկատվությունը ճշգրիտ է և հստակորեն հաղորդակցվել է՝ հետագա անորոշությունները կանխելու համար:

6. Լուծել այն խնդիրները, որոնց պատճառով դատարանների դահլիճների խոսակցությունները լսելի են դառնում դրսում:

7. Ապահովել բոլոր կողմերի ելույթների լսելիությունն ապակե միջնորմով դատական նիստերի դահլիճներում:

8. Համագործակցել իրավապահ մարմինների հետ՝ դատական նիստերին մասնակցելու նպատակով ամբաստանյալներին տեղափոխելու հետաձգումները կամ խափանումները վերացնելու նպատակով:

9. Տեղափոխող գումարտակին հատկացնել լրացուցիչ միջոցներ, ներառյալ ֆինանսավորում՝ լրացուցիչ մեքենաներ ձեռք բերելու համար: Դրանք պետք է համապատասխանեն անվտանգության և տարողունակության չափանիշներին՝ փոխադրման կարիքներն արդյունավետորեն հոգալու համար, ինչպես նաև վարձել և վերապատրաստել լրացուցիչ աշխատակիցների, որոնք պատասխանատվություն կկրեն կալանավորներին առանց ուշացումների տեղափոխելու համար:

10. Մշակել պլանավորման պարզեցված համակարգ, որը կօպտիմալացնի կալանավորների տեղափոխման համար առկա ռեսուրսների օգտագործումը՝ նվազագույնի հասցնելով խնդիրները և առավելագույնի հասցնելով փոխադրումների արդյունավետությունը:

11. Ապահովել, որ դատարաններն իրականացնեն կանոնավոր թարմացումներ «ԴատաԼեքս» տեղեկատվական համակարգում:

12. Ապահովել «ԴատաԼեքս» տեղեկատվական համակարգի օգտագործողի համար առավել հարմարավետ մեթոդներ, հեշտացնել մուտքի գործընթացը՝ արդյունավետությունը բարելավելու և ժամանակի վատնումը նվազեցնելու համար:

13. Միջոցներ հատկացնել համապատասխան քանակի և որակի տեխնիկական սարքավորումների ձեռքբերման համար՝ լուսնների ընթացքում տեսաձայնագրությունների և այլ ապացույցների հետազոտումը հեշտացնելու նպատակով:

14. Ապահովել, որ սարքավորումները կանոնավոր կերպով թարմացվեն ինչպես տեխնիկական հնարավորությունների, այնպես էլ ծրագրային ապահովման առումով՝ ժամանակի ընթացքում դրա արդյունավետությունը պահպանելու համար:

15. Ապահովել, որ սարքավորումները ապացույցների համապարփակ ուսումնասիրության հնարավորություն տան նիստին ներկա բոլոր կողմերին:

16. Ընդլայնել համակարգային մեխանիզմները՝ պաշտպանելու բոլոր գործերով ողջամիտ ժամկետում քննության իրավունքը:

17. Կյանքի կոչել առավել գործուն ռազմավարություններ՝ դատական գործընթացների անհարկի ձգձգումները և հետաձգումները կանխելու նպատակով:

18. Խստորեն պահպանել դատավճիռների հրապարակման հայտարարված ժամանակը:

Այս առաջարկությունները ներկայացնելով պետությանը՝ շահագրգիռ կողմերը կարող են համագործակցել՝ լուծելու դատական մշտադիտարկման միջոցով բացահայտված համակարգային խնդիրները և ապահովելու ավելի արդյունավետ, թափանցիկ և հաշվետու դատական համակարգ:

Ամփոփում

Դատական մշտադիտարկման ծրագրին մասնակցությունը երիտասարդների համար բացահայտել է դատական համակարգի իրողությունները: Դատարանի՝ մեղադրյալների նկատմամբ կայացված վճիռները, այդ թվում՝ կողմնակալ կամ անարդար վերաբերմունքի դրսևորումները դիտարկելը նրանց մոտիվացրել է՝ հանդես գալու արդար և կայուն իրավական համակարգի գաղափարի պաշտպանությամբ:

Այս փորձառությունն ավելի է խորացրել դատական մշտադիտարկման, քաղաքացիների իրավունքների և արդար դատաքննության իրավունքի կարևորության նրանց ըմբռնումը: Առավել լավ տեղեկացված լինելով՝ նրանք կարող են իրենք իրենց իսկ պաշտպանել իրավունքների հնարավոր խախտումներից: Այս անմիջական փորձառությունն ընդգծում է թափանցիկության, հաշվետվողականության և մարդու իրավունքների պաշտպանության գործում նրանց՝ որպես ներգրավված և ակտիվ քաղաքացիների դերը: Երիտասարդ դատավորների, դատախազների և փաստաբանների պրոֆեսիոնալիզմը ոգեշնչել է մասնակիցներից շատերին վերանայելու ապագա մասնագիտության ընտրությունը:

Դատական մշտադիտարկումը մանրակրկիտ գնահատում է դատական համակարգի արդյունավետությունը՝ բացահայտելով խոչընդոտները և արձանագրելով արդյունքները, ինչպես նաև վեր հանում մարդու իրավունքների պաշտպանության, թափանցիկության, արդարության և լավագույն չափանիշներին հավատարիմ մնալու խնդիրները:

Նմանօրինակ ծրագրերը նպաստում են դատավորների, դատախազների և փաստաբանների նորարարական մտածողության և մոտեցումների ձևավորմանը՝ ստիպելով հրաժարվել հնացած կարծրատիպերից և ընդունել նոր հայեցակարգեր:

Դատական և իրավական բարեփոխումների 2022-2026 թվականների ռազմավարությունը ընդգծում է անկախ, արդյունավետ և կոռուպցիայից զերծ դատական համակարգի կարևորությունը՝ արձագանքելով 2018 թվականից ի վեր ՀՀ-ում տեղի ունեցած քաղաքական փոփոխություններին: Այս առաջնահերթությունը հնչում է Կառավարության ծրագրերում՝ ընդգծելով արդարադատության հավասար հասանելիության քաղաքական վճռականությունը: Արդյունավետ դատական համակարգն արդարության և հավասարության անբաժանելի մասն է:

Հիմնվելով 2019-2023 թթ.-ի ծրագրի վրա՝ 2022-2026 թթ.-ի բարեփոխումների ռազմավարություն²³ ներառում է 14 նպատակ, որոնցից կառանձնացնենք հետևյալները.

- անցումային արդարադատության գործիքակազմի կիրառում փաստահավաք գործունեության միջոցով մարդու իրավունքների խախտումների բացահայտմամբ

²³ Հայաստանի Հանրապետության Կառավարություն, 2022 թվականի հուլիսի 21-ի N 1133-Լ որոշում Հայաստանի Հանրապետության Դատական և իրավական բարեփոխումների 2022-2026 թվականների ռազմավարությունը և դրանից բխող գործողությունների ծրագիրը հաստատելու և Հայաստանի Հանրապետության Կառավարության 2019 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1441-Լ որոշումն ուժը կորցրած ճանաչելու մասին, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=166582>:

(նպատակ 2),

- դատական համակարգի բարեփոխումների շարունակական ապահովում (նպատակ 4),
- քրեաիրավական ոլորտի բարեփոխումներ (նպատակ 5),
- իրավաբանական օգնության ոլորտի բարեփոխումներ (նպատակ 10):

Այս նպատակներն ընդգծում են մարդու իրավունքների ամրապնդմանը, դատական համակարգի հզորացմանը և իրավական պրակտիկայի կատարելագործմանն ուղղված համապարփակ ջանքերը:

Ծրագրային արդյունքները ձևավորում են կազմակերպության ապագա նախաձեռնությունները: Բարեփոխումների ռազմավարության իրականացման ակտիվ վերահսկումը ցույց է տալիս ՀԿ-ի նվիրվածությունը, ինչը կենսական նշանակություն ունի բարեփոխումների հաջող արդյունքների համար: Այս շարունակական զգոնությունը երաշխավորում է թափանցիկության ու հաշվետվողականության խթանման ճանապարհին մնալը:

Կազմակերպությունն օգտագործում է դատական մշտադիտարկման գործիքակազմը դատաիրավական բարեփոխումների ռազմավարությունների արդյունավետությունը դիտարկելու և գնահատելու համար՝ դրանով աջակցելով արդարադատության համակարգին, որտեղ դեռևս արձանագրվում են մարդու իրավունքների անգամ կոպտագույն խախտումներ: Այս դինամիկ բաղադրիչը բարեփոխումների իրականացմանը հետևելու արդյունավետ միջոց է, որ նպաստում է մարդու իրավունքների պաշտպանությանը դատական համակարգում: Այս ջանքերը հնարավորություն են տալիս գնահատելու առաջընթացը, ապահովելու նպատակների իրագործումը և նպաստելու Հայաստանի Հանրապետությունում ավելի արդար իրավական միջավայրի առկայությանը:

Հավելենք, որ արդարադատության համակարգի հետ հաջող համագործակցությունը ամուր հիմք է ստեղծում ապագա նախաձեռնությունների համար՝ հատկապես մեծացնելով դեպի ՀՀ մարզեր ընդլայնվելու ներուժը: Քաղված դասերը կխթանեն նմանօրինակ ջանքերը տարբեր ոլորտներում: Հիմնվելով ձեռք բերված գիտելիքների և գործընկերության վրա՝ հաջողված բաղադրիչների կրկնօրինակումը (piloting) կարող է լուծել մարզերի առանձնահատուկ կարիքները: Համատեղ ջանքերը կնպաստեն մարդու իրավունքների պաշտպանությանը, ժողովրդավարության ամրապնդմանը և արդարադատության զարգացմանը ՀՀ բոլոր մարզերում:

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Polish aid

Solidarity Fund PL

HELSINKI ASSOCIATION
for human rights

HELSINKI ASSOCIATION HUMAN RIGHTS PROTECTION

REPORT

ON COURT MONITORING YOUTH PROGRAM

(April – July, 2023)

Yerevan 2023

Table of Contents

Executive Summary.....	18
Acknowledgments.....	18
Organizational Background.....	20
Political Background.....	21
Human Rights and Fair Trials Context.....	22
Overview of Court Monitoring Content.....	23
General Issues Uncovered Through Trial Monitoring.....	24
Suggestions.....	25
Conclusion.....	26

Executive Summary

Between April 1 and July 31, 2023, the *Towards Transparent Judiciary and Respecting Human Rights: Multiplying Effects to Syunik Region in Armenia* project engaged 125 young people from Yerevan (Armenia's capital) and Syunik (Kapan and Goris towns), Shirak (Gyumri town), and Lori (Vanadzor town) regions.

The project aimed to enhance judicial institutions through civil oversight of court proceedings and achieve the following:

- To strengthen prior positive outcomes in Yerevan, Shirak, and Lori via court monitoring, legal capacity building, and public debates;
- To ensure respect for fundamental rights, especially the right to a fair trial;
- To enhance youth awareness of human rights and court operations in Armenia;
- To expand project effects through piloting the project to Syunik region;
- To foster collaboration between civil society and judicial institutions.

Through human rights and court monitoring training, five groups of monitors emerged, with 108 of 125 participants observing 798 hearings in 499 criminal trials in five courts of first instance of general jurisdiction functioning in the above-mentioned cities.

The project also provided an opportunity to assess the compliance of Armenian's commitments with human rights obligations and Armenian law, utilizing a user-friendly *Court Monitoring Form*. Young observers complete the form during trials, providing impartial and detailed records to reflect the truth.

This report presents some system problems recorded by the groups as a result of the mentioned activity, and offers some solutions. Moreover, it can serve as a basis for a comparative analysis of the access to information of the judicial system in 2022-2023, based on the assessments of 2021-2022.

The intention behind this report is to capture the appraisals, viewpoints, and aspirations of young individuals, ranging from ages 14 to 28, engaged in the practice of judicial oversight. They offer insights into their desires to contribute to the justice system within their country and, by extension, the broader state, actively participating in its formation.

Consequently, the report was developed by utilizing information gleaned from the involvement of these young participants in the program, as well as by drawing upon the suggestions they put forth.

Acknowledgments

The project was implemented by the Helsinki Association for Human Rights NGO (HAHR) in partnership with the **Solidarity Fund PL**,²⁴ with support from the **Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland**.²⁵

Under an established cooperation, the **Judicial Department of Armenia**²⁶ granted HAHR official permission for participants, especially those under 16, to freely enter courtrooms to observe public trials.²⁷ This permission was crucial for the project's success.

²⁴ <https://solidarityfund.pl/>

²⁵ <https://www.gov.pl/web/diplomacy>

²⁶ <https://www.spyur.am/en/companies/judicial-department-of-the-republic-of-armenia/71501>

²⁷ Armenian citizens aged 16 and above are eligible to attend open case trials in court without any hindrance. They are required to present a valid identification document to gain entry.

We express our gratitude also to the **Ministry of Education, Science, Culture, and Sports**²⁸ for their support, including the positive expert opinion from the National Center for Education Development and Innovations (KZNAK)²⁹ regarding the human rights thematic program. The opinion highlights that the program is designed to cultivate the interest of high school and university students in human rights and fair trial matters through training and court monitoring. It also aims to foster the development of an active civic attitude among participants. Notably, the Armenian version of the *“Compass” - a manual for human rights education among young people* is emphasized. This resource is comprehensive and employs contemporary teaching methods. It is expected to enhance the effectiveness of training sessions and serve as a lasting guide for human rights educators. The program offers participants the opportunity to engage with important subjects through interactive training techniques. Furthermore, the inclusion of court monitoring allows them to voice their perspectives on challenging human rights issues across various scenarios.

The concept of enhancing human rights capacity and implementing court monitoring is highly valued, especially for its application in the Syunik region of Armenia. This aligns well with the **Resilient Syunik Team Europe initiative**,³⁰ within the framework of which the project was implemented.

The project culminated in experience exchange meetings with judges from the courts of general jurisdiction in the aforementioned cities. We extend our heartfelt appreciation to the judges who took part in these meetings. Despite their demanding work schedules, they willingly dedicated their time to meet with the groups, sharing their valuable experiences, recounting intriguing cases, and responding to the inquiries of the youth regarding the identified issues. The realization of these meetings was made possible with the backing of the court chairs, some of whom even attended the meetings in person.

As part of the initiative, the organization engaged in close cooperation with the RA Syunik Regional Governor’s Office,³¹ particularly through the Department of Education, Culture, and Sports. The invaluable support and participation of these entities in the project were invaluable.

In July, a significant experience exchange meeting was held with the **Court Watch Poland Foundation**.³² During the introduction, both organizations shared their key activities and monitoring methods, finding common ground. The meeting involved discussions on overcoming challenges, proposing solutions, and inspiring each other.

Lastly, our gratitude extends to the young court monitors who dedicated their unwavering efforts and actively engaged in the project. It is through their diligent efforts that this report has come to fruition today.

Creating youth-focused initiatives, expanding project scope by involving monitors from other regions, and assigning dedicated staff to work with volunteers were highlighted for increased effectiveness. Leveraging innovative online platforms for case tracking, reporting, virtual observation, training, and collaboration was suggested. Facilitating experience exchange among regional groups of monitors through meetings, online forums, and collaborative environments was

²⁸ <https://escs.am/en>

²⁹ <https://kznakhimnadram.blogspot.com/>

³⁰ <https://eu4armenia.eu/team-europe-initiative/>

³¹ <http://syunik.mtad.am/structure/>

³² <https://courtwatch.pl/en/>

deemed beneficial. Methods for collecting monitoring results, conducting analysis, and generating impactful reports were discussed, considering limited human and financial resources. Effective engagement with state bodies and court administrations to ensure volunteer access to courts was also emphasized.

Organizational Background

Founded in 1997 and registered with the Ministry of Justice of Armenia, the Helsinki Association for Human Rights (HAHR)³³ initially aimed to uphold the principles of the 1975 Helsinki Accords. Over time, its focus expanded to combat human rights abuses and champion essential rights like speech, association, peaceful assemblies, a fair trial, other.

Guided by the vision of a just Armenia that respects everyone's human rights, HAHR pursues the following key objectives:

- Promoting transparency and accountability in state structures through consistent human rights monitoring, reporting, and fostering civic engagement in decision-making.
- Cultivating legal awareness and understanding in Armenian society through education and outreach.
- Providing practical safeguarding of violated rights and freedoms through legal assistance, including representation, advice, and strategic litigation.
- Advocating for Armenia's adherence to international human rights commitments and overseeing their implementation.

This youth program strongly aligned with and supported our objectives. It traces back to 2019, when HAHR, in partnership with the Eurasia Partnership Foundation (as the lead organization) and Human Rights Power (a partner), executed the *Partnership for Justice Reform* project, implemented in support with the U. S. Department of Relief and Labor (2019-2021). One of HAHR's main objectives was to enhance the capacities of young individuals in court monitoring, overseeing the progress of reforms. This was achieved through a series of capacity-building trainings and court monitoring activities conducted across all regions of Armenia.

As a result, there was an upsurge in societal knowledge and awareness regarding the judiciary, its objectives, and functions, accompanied by a heightened reverence for legal expertise. This development further facilitated the recognition of both objective and subjective factors contributing to the persistence of challenges and issues within the system.

Moreover, the project fostered sustainable cooperation between the government and civil society in the realm of judicial reform, and it contributed to the emergence of a new cohort of legal reform specialists from civil society.

The successful implementation of this project gave rise to new ideas that materialized with the support and partnership of the Solidarity Fund PL in subsequent initiatives such as *"Legally Educated Young Citizens as Guardians of an Independent and Transparent Judiciary"* (2021), *"Towards an Independent and Transparent Judiciary in Armenia"* (2022), and *"Towards a Transparent Judiciary and Respecting Human Rights: Multiplying Effects in the Syunik Region of Armenia"* (2023). Additionally, the project titled *"Youth for Recognition and Respect for Fundamental Rights"* (2022-

³³ <https://hahr.am/>; <https://hrtv.am/>

2023), which was backed by the Public Diplomacy Section of the U.S. Embassy in Armenia, further contributed to these efforts.

Collectively, these projects significantly contributed to the dissemination and development of a monitoring culture in Armenia, serving as a valuable and effective instrument for public oversight.

Political Background

Armenia has been overshadowed by political tensions and insecurity stemming from the unresolved Nagorno-Karabakh conflict.

GRECO issued its Fourth Evaluation Round Second Interim Compliance Report on Armenia, focusing on preventing corruption among parliament members, judges, and prosecutors. Adopted during GRECO's 93rd Plenary Meeting (March 20-24, 2023), the report recommended enhancing legislative process transparency by ensuring public discussions on draft laws, timely disclosure of drafts and amendments, and improved disclosure of committee activities.³⁴

In accordance with the Supreme Court's ruling, several judges were removed from the judicial system due to diverse reasons, primarily for grave disciplinary infractions. In one instance, the grounds were related to a criminal case filed against a judge under the charge of obstructing justice. In another scenario, the credibility of the judicial authority was undermined, casting doubts on the court's independence, impartiality, and the validity of judicial decisions.

The removed judges subsequently filed motions with the European Court of Human Rights (ECHR). The ECHR has opted to prioritize the assessment of the grievances submitted by the suspended judge, consolidating them into a single proceeding for examination.

The Republic of Armenia's Draft Constitutional Law on Amending the Constitutional Law on the Judicial Code of Armenia³⁵ proposes a four-member Board of the Supreme Judicial Council to address judge disciplinary matters, including two members elected by judges and two from the National Assembly. The examination of the complaint brought against the decision on subjecting the judge to disciplinary responsibility will be carried out by the Supreme Judicial Council, with members not included in the examination of the question of subjecting the judge to disciplinary responsibility in the given disciplinary proceedings.³⁶

It should also be noted that the frequent turnover of judges has exacerbated, rather than resolved, the issue of court overloads, as new judges restart cases.

³⁴ <https://www.coe.int/en/web/greco/-/armenia-publication-of-the-second-interim-compliance-report-of-4th-evaluation-round>

³⁵ Republic of Armenia's Draft Constitutional Law on Amending the Constitutional Law on the Judicial Code of Armenia, <https://www.e-draft.am/projects/4643/about>

³⁶ Constitutional Law of the Republic of Armenia "Judicial Code of the Republic of Armenia" on Making Additions and Changes to the Constitutional Law, <https://www.e-draft.am/projects/4643>

Human Rights and Fair Trials Context

The fundamental human rights principles are enshrined in Armenia's supreme law, the Constitution. It emphasizes that Armenia is a sovereign, democratic, and socially oriented state governed by the rule of law. The Constitution places the highest value on human beings, with their inherent dignity forming the foundation of rights and freedoms. Upholding and safeguarding these rights and freedoms is the responsibility of state authorities, which are constrained by these principles as binding law.³⁷

Furthermore, every individual is entitled to effective judicial protection of their rights and freedoms. As per Armenia's international agreements, everyone has the right to seek recourse to international bodies for the safeguarding of their human rights and freedoms.³⁸ Everyone possesses the right to a fair and public trial within a reasonable timeframe, conducted by an independent and impartial court. In specific circumstances and as defined by law, judicial proceedings or segments thereof can occur behind closed doors. This is done based on a court's decision, aiming to safeguard participants' privacy, minors' interests, justice interests, as well as state security, public order, or morals.³⁹

In 2021, the European Union-Armenia Comprehensive and Enhanced Partnership Agreement (CEPA) entered into force. It was ratified by the Republic of Armenia, all EU Member States and the European Parliament. This represents an important milestone for EU-Armenia relations. The Agreement provides among a large scope of areas a framework for the EU and Armenia to work together in a wide range of areas: strengthening democracy, the rule of law and human rights, improving legislation, etc.⁴⁰

The 2022 US Department of State's Country Reports on Human Rights Practices: Armenia highlights that while the constitution and laws establish the right to a fair and public trial, the judiciary did not effectively uphold this right.

The EU-Armenia Partnership Council meeting in May 2023 reiterated that of democracy, good governance, rule of law, fight against corruption, human rights and gender equality remained the cornerstone of the Eastern Partnership policy framework. In May the US Secretary of State Antony J. Blinken and Armenian minister of Foreign Affairs launched the US-Armenia strategic dialogue, that includes discussion on programs, *inter alia*, to support human rights, media literacy, social protection, and justice sector reforms.⁴¹

By stating that the right to a fair trial is fundamental, its significance should be considered as a cornerstone of justice and the protection of individual rights. It implies that every individual should have the right to a fair and impartial hearing when facing legal proceedings. In terms of caseload, the Yerevan Court of General Jurisdiction witnessed a significant increase in the number of civil cases submitted. In 2020, approximately 37,000 civil cases were filed, and the following year, this number doubled. As of December 2022, the number of cases exceeded 65,000, while the court only had 35 judges available to handle these cases. This data highlights the immense workload faced by judges in

³⁷ Article 3; Constitution of the Republic of Armenia, adopted 06.12.2015; <https://www.president.am/en/constitution-2015/>

³⁸ Ibid; Article 61

³⁹ Ibid; Article 63

⁴⁰ https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/es/ip_21_782

⁴¹ Key International Actors, World Report 2023, Human Rights Watch; <https://www.hrw.org/world-report/2023/country-chapters/armenia>

Armenia, particularly in civil cases. On average, each judge was assigned around two thousand civil cases, indicating a significant burden. The workload for judges exceeded the permissible limit, putting pressure on the judiciary and potentially affecting the timely and effective resolution of cases. The situation mentioned in the statistics extends to criminal cases as well, indicating a general issue with the caseload and judicial capacity in Armenia's legal system.

According to statistics, the number of judges per 100,000 population in Armenia was 8 in 2020, which is relatively low compared to countries in the Council of Europe where this number is twice as high. This indicates a potential disparity in the judicial capacity and resources available to handle the caseload in Armenia.

The President of the European Court of Human Rights, Siofra O'Leary, released a report at the beginning of this year, presenting the court's activities in 2022. The report included statistics regarding the member states of the Council of Europe, including Armenia. According to the report, the rights to freedom, security, and protection from inhuman and degrading treatment were identified as the most violated in Armenia. This indicates that there were cases where individuals' rights in these areas were not adequately protected or respected. In 2022, the European Court of Human Rights issued 21 judgments on 31 applications that were brought against Armenia. The judgments likely addressed various human rights violations and determined the level of Armenia's compliance with its obligations under the European Convention on Human Rights. While the report does not mention the specific monetary value of compensations awarded in these cases, it indicates that compensation was granted to applicants who were successful in their claims before the court. Compensation is a common form of remedy provided by the court to individuals whose rights have been violated.

Overview of Court Monitoring Content

Court monitoring served a dual purpose, involving both the participants and the assessment of law implementation and fundamental human rights, specifically the right to a fair and public trial. Despite variations in legal systems, adherence to universal norms within the international human rights framework is essential. Armenia, as a state, is responsible for ensuring fair trials, including public access where applicable.

The young court monitors had an opportunity to witness judicial proceedings, evidentiary presentations, witness testimonies, and more. Observing court proceedings gave them a firsthand glimpse into how the system operates. However, short-term programs don't always allow for following a case from beginning to end. But if a case catches the monitors' interest, they continue to observe it even after the project officially concludes.

Court monitoring extended beyond safeguarding fair hearings. It aided to HAHR in system assessment, mitigating biases by judicial actors, enhancing transparency, involving students in capacity-building, and prompting compliance with international human rights standards. Additionally, trial observation served as an information-gathering tool, potentially leading to recommendations for systemic justice sector improvements based on empirical data.

The young court monitors received training on various essential aspects of trial observation, including the key purposes:

- 1. Empirical analysis:** Trials are observed to gather factual evidence for comprehensive analysis of Armenia's justice system, aiding reform efforts, and raising concerns about specific cases or

procedures.

2. Institutional models: Different trial monitoring models include:

- **“Ad hoc” monitoring:** focusing on a single case or related cases;
- **“Thematic” monitoring:** targeting specific case categories or judicial practices;
- **“Systemic” monitoring:** encompassing both courtroom observation and a broader assessment of the entire justice system.

3. Principles of trial observation:

- **Impartiality:** Observers must be unbiased and impartial.
- **Non-intervention:** Observers should not interfere with proceedings.
- **Informed observation:** Observers need a deep understanding of legal processes.
- **Constructive engagement:** Interaction with State authorities is constructive.

4. Monitors' conduct: Monitors must exhibit impeccable professionalism, discretion, and expertise. Maintaining and demonstrating impartiality is paramount. It is highly recommended that public comments on ongoing proceedings should be avoided.

5. Reporting and recommendations: Reporting on trial observation is strategic, serving to present findings and create reform recommendations. This mechanism initiates dialogue with stakeholders and contributes to the transformation of the judicial system.

General Issues Uncovered Through Trial Monitoring

The groups of young court monitors observed a range of criminal cases encompassing various significant topics, including murders, theft, narcotics, domestic violence, drunk driving or driving without a license, violations in the RA Armed Forces, cases with political implications, assassination attempts on politicians, human trafficking, and other related matters. When selecting cases, the age eligibility of the participants was taken into careful consideration.

During the observation process, the monitors were deeply impressed by the professionalism, expertise, and competence demonstrated by the judges they observed. Particularly, the young monitors were captivated by lady judges and their adeptness in conducting hearings. They admired the judges' conduct style and their ability to maintain control even in challenging situations. Many of these judges followed the Criminal Procedure Law meticulously, exhibiting a teaching-like approach akin to a skilled educator leading a model lesson. These topics were discussed during the experience exchange meetings with the judges.

The monitoring revealed various systemic issues of a general nature within the observed courts located in Yerevan, Gyumri, Vanadzor, Kapan, and Goris towns of Armenia:

1. A majority of case hearings commenced later than the scheduled time.
2. In certain instances, the case parties were present in the courtroom, but the judge arrived significantly late.
3. In most cases, presiding judges did not provide explanations for the delays.
4. Judges often failed to announce the date and time of the subsequent court session, leading to scheduling uncertainties.
5. Despite closed trials, conversations within courtrooms were audible from outside.
6. Inside courtrooms with glass walls, audibility of party presentations during trials was challenging.
7. Information from jailers indicated that delays in transporting defendants by the Escort squad's

vehicles resulted in hearing postponements or defendants not being brought to court at all, causing further disruptions.

8. Instances of infrequent updates regarding court cases, and in certain cases, the complete absence of information, were documented within the "DataLex" information system.

9. The need to repeatedly input the access code for the "DataLex" information system whenever prompted poses specific inconveniences and challenges, demanding additional time and effort.

10. The absence of suitable technical tools for examining video and other relevant evidence during hearings.

11. Instances of the right to timely trial being violated were identified.

12. The announced time for judgment publication was not adhered to.

Suggestions

1. Implement measures to ensure that case hearings start at their scheduled times.

2. Implement measures to ensure that court sessions commence as per the scheduled times.

3. Institute explicit guidelines for judges' punctuality and establish mechanisms for holding them accountable for unjustified delays.

4. Introduce a compulsory system for promptly notifying all relevant stakeholders about delays and providing explanations.

5. Enforce the mandatory requirement of informing all involved parties and participants about the date and time of upcoming court sessions, unless unforeseen circumstances prevent scheduling at that time.

6. Guarantee accurate and clear communication of information regarding the date, time, and venue of forthcoming sessions to mitigate any further confusion.

7. Address the issues leading to the audibility of courtroom conversations outside, thereby resolving this concern.

8. Collaborate with law enforcement agencies to eliminate delays or interruptions in the transportation of defendants for their court appearances.

9. Allocate additional resources to the transport battalion, including funding for acquiring supplementary vehicles that adhere to security and capacity standards. Additionally, recruit and train extra personnel responsible for timely detainee transportation.

10. Develop a streamlined scheduling system aimed at optimizing the utilization of available inmate transportation resources. This system should reduce bottlenecks and enhance transportation efficiency.

11. Ensure regular updates within the "DataLex" information system by the courts.

12. Enhance user convenience for the "DataLex" information system by simplifying the login process, enhancing efficiency, and minimizing time consumption.

13. Allocate funds for procuring an adequate quantity of high-quality technical equipment to facilitate the examination of video recordings and other evidentiary materials during hearings.

14. Guarantee regular updates to equipment, encompassing both technical capabilities and software, to sustain its effectiveness over time.

15. Ensure that the equipment allows all present parties at the hearing to comprehensively review the evidence.

16. Expand systemic mechanisms to safeguard the right to a timely hearing in all instances.

17. Implement more effective strategies to avert unnecessary delays and disruptions in court proceedings.
18. Rigorously adhere to the announced publication time of verdicts.

Conclusion

Participating in the court monitoring program exposed participants to the realities of the judicial system. They observed judgments and treatment of defendants, motivating them to advocate for a just and a sustainable legal system.

This experience further deepened their comprehension of the significance of court monitoring, citizen rights, and the right to a fair trial in ensuring their protection. Now better informed, they are equipped to defend against potential rights violations. This direct experience underscores their role as engaged citizens in advocating for transparency, accountability, and human rights.

Professionalism of young judges, prosecutors and attorneys inspired participants to reconsider career choices.

Similar programs aid in cultivating judges, prosecutors, and lawyers with innovative thinking and approaches, enabling them to discard outdated stereotypes and embrace new concepts.

Court monitoring meticulously evaluated the judicial system's effectiveness, uncovering obstacles and documenting outcomes., as well as it identified issues in human rights protection, driving reforms for transparency, fairness, and adherence to standards.

The 2022-2026 Strategy for Judicial and Legal Reforms underscores the importance of an independent, efficient, and corruption-free judiciary, echoing the political changes in Armenia since 2018. This priority resonates across government programs, emphasizing political determination for equal access to justice. An effective judicial system is integral to justice and equality.

Building on the 2019-2023 plan, the 2022-2026 reform strategy encompasses 14 goals, including:

- Exposing human rights violations through transitional justice tools;
- Ensuring sustainable judicial reforms;
- Implementing criminal law reforms;
- Advancing advocacy development.

These objectives emphasize comprehensive efforts to bolster human rights, enhance the judiciary, and refine legal practices in Armenia.

HAHR's program findings will shape its future initiatives. Actively overseeing the reform strategy's implementation showcases HAHR's dedication. This ongoing vigilance ensures pursuits remain on track, fostering transparency and accountability. Such dedication is vital for successful reform outcomes.

HAHR uses court monitoring to assess the strategy's effectiveness, advocating for justice where human rights are compromised. This dynamic component observes reforms in action, ensuring human rights are upheld in the judicial system. These endeavors empower HAHR to gauge progress, assure objectives are met, and contribute to a more equitable legal landscape in Armenia.

In addition, the successful collaboration with the justice system sets a strong base for future initiatives, with potential for expansion across Armenia's regions. Lessons gained will guide and

inspire similar endeavors in different areas. Building on current knowledge and partnerships, replicating successful elements can address specific region needs. This collective effort will promote human rights, strengthen democracy, and advance justice throughout Armenia's regions.

